

*Leerkrachten
over de
veranderende
onderwijs-
leeromgeving
doorheen hun
carrière (1960-2015)*

FREDERIK HERMAN
(UNIVERSITY OF LUXEMBOURG)
JO TONDEUR
(VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL)

Klaslokalen binnenstebuiten

Welke scholen hebben we nodig voor de 21ste eeuw? Hoe moeten die toekomstige schoolgebouwen eruitzien? Misschien wel als één grote open werkruimte – met zithoeken, labo's, vergaderlokalen voor groepswork, een immer toegankelijke media- en bibliotheek, enzovoort – waarin leerkrachten en leerlingen vrij kunnen bewegen naar gelang de activiteiten en noden. Zullen de 'traditionele' klaslokalen hun bestaansredenen verliezen in deze nieuwe onderwijsleeromgevingen? Het vraagstuk naar innovatieve scholenbouw is verre van nieuw. Inderdaad, eb en vloed kenmerken onze onderwijsgeschiedenis.

Verskillende onderwijsvernieuwers in de eerste helft van de twintigste eeuw tobden over gelijkaardige vragen, altijd met het vizier op de toekomst en de veranderende samenleving. Maar wat weten we over die klaslokalen? Ondanks hun lange traditie en hun centrale plaats binnen ons onderwijsstelsel ging er tot nog toe weinig aandacht van onderwijshistorici uit naar de werk- en leerplek waarin generaties leerkrachten en leerlingen vertoefden. Evenmin naar de wijze waarop deze 'bewoners' deze veranderende ruimte 'beleefden', gebruikten en al dan niet naar hun hand zetten.

Onderwijsvernieuwing & schoolarchitectuur

De afgelopen eeuw raakten onderwijsvernieuwing en schoolarchitectuur

nauw met elkaar verweven, zelfs zo dat architectuur vandaag vaak begrepen wordt als noodzakelijke katalysator voor het eerste. Schoolontwerpers, -architecten, beleidsmakers en onderwijskundigen raakten in hun overtuiging verenigd dat de onderwijsomgeving er wel degelijk toe doet. Deze missie, met als credo *designing today's schools for tomorrow's world*, heeft in het verleden al heel wat innovatieve schoolgebouwen gegenereerd, vooral dan in het buitenland. Want ondanks een eeuw aan onderwijsvernieuwingen, verschillende bouwcampagnes en de toegenomen overheidssubsidies voor nieuwbouw- en renovatieprojecten (bv. in de vijftiger en zestiger jaren en de inhaalbewegingen van overheidswege rond de

eeuwwisseling), ligt ons schoolpatrimonium er nog steeds relatief verouderd bij.² Ons scholenlandschap in Vlaanderen wordt nu vooral gekenmerkt door verschillende bouw- en renovatie-fasen en de vele tijdelijke lapmiddelen (bv. containerklassen), waardoor schoolgebouwen een kakofonie aan vormen en stijlen hebben. Eerder dan schoolgebouwen radicaal te herdenken en revolutionaire ontwerpen voort te brengen, zijn we in Vlaanderen noodgedwongen blijven steken in traditie.

Inderdaad, de budgetten ontbreken. Maar dat hoeft niet te betekenen dat we zijn blijven stilstaan in Vlaanderen. Er is vandaag een inhaalbeweging. Meer nieuwbouwscholen verrijzen. Ze breken voor een deel

Figuur 1. De evolutie van een klaslokaal: 1975-1976, 1976-1985, 1986-2014.

met de decennia-oude blauwprint en bewerkstelligen bijvoorbeeld een maximaal gebruik van de ruimte. Langs de andere kant is de onderwijspraktijk gestaag maar zeker blijven evolueren (vb. introductie hoekenwerk, ICT en interactieve borden), echter zonder daarbij radicaal te breken met bestaande onderwijsstradities. Je kan dus stellen dat de materiële schoolomgeving geen gelijke tred hield met de onderwijspraktijk en de nagestreefde innovaties, en wellicht zelfs vernieuwing heeft afgeremd. Bijzonder interessant is dat elders in de wereld het tegenovergestelde lijkt te gebeuren. Zo zien we momenteel in de USA innovatieve – *in casu* erg exuberante en totaal-gedesignde – schoolgebouwen verrijzen, die misschien te geavanceerd zijn voor de onderwijs- en leerpraktijken en die bovendien geen garantie bieden op directe onderwijsinnovatie.

De biografie van een klaslokaal

Terug naar Vlaanderen, waar dit soort projecten nog niet onmiddellijk aan de orde zijn, en waar de meeste leerkrachten lesgeven in oudere schoolgebouwen. Hoe gebruiken zij hun klaslokalen en wat kan ons dat leren voor toekomstige scholenbouw en/of om oude schoolgebouwen nieuw leven in te blazen en optimaler te gaan gebruiken? Het is tegen deze achtergrond dat wij, samen met de masterstudent Maud De Buck (Universiteit Gent), een interdisciplinair onderzoeksproject hebben opgezet. In dit onderzoek proberen we de biografie van een aantal klaslokalen te schrijven of, met andere woorden, een zicht te krijgen op hoe klaslokalen de afgelopen decennia veranderd zijn en hoe leerkrachten deze veranderende ruimte gebruikten. Met deze studie willen we de bestaande leemte, zoals aangekaart in de inleiding, opvullen. Maar we willen ook tegenwicht bieden aan huidige onderzoekstendensen die louter focussen op het leren en de impact van de leeromgeving op de leerresultaten. Want deze studies gaan daarmee voorbij aan de actieve rol die leerkrachten dagdagelijks opnemen. Om inzicht te krijgen in deze socio-materiële praktijken werden over de onderwijsnetten heen diepte-interviews afgenomen van negen West- en Oost-Vlaamse leerkrachten in het basisonderwijs.

Acht onder hen waren op pensioen na een rijke loopbaan van 29 tot 39 jaar. Allen hebben doorheen hun carrière in twee tot drie klaslokalen gestaan en hebben het overgrote deel van hun loopbaan hetzelfde lokaal behouden. Drie onder hen 'bewoonden' ongeveer dertig jaar hetzelfde lokaal. Een klaslokaal dus louter beschouwen en analyseren als 'leerplek' doet zonder meer onrecht aan het feit dat het de omgeving is waar leerkrachten een aanzienlijk periode van zijn/haar leven doorbrengen en leerprocessen aansturen. Vooraleer de 'stimulated recall interviews' plaatsvonden, werden de leerkrachten ook gevraagd om plattegronden te tekenen van hun verschillende klaslokalen, aantekeningen te maken bij deze schetsen en foto's en tekeningen van de klaslokalen te verzamelen (figuur 1). Deze materialen werden dan als leidraad gebruikt tijdens de interviews; die zo'n anderhalf tot twee uur duurden.

Vier onderzoeksvragen

Vier onderzoeksvragen vormen de ruggengraat van deze studie: Hoe veranderde de materiële onderwijsleeromgeving doorheen hun carrière? Welke onderwijsleerprocessen vonden er plaats? Hoe beïnvloedde de onderwijspraktijk de klasinrichting en/of omgekeerd? Welke veranderingen werden als hefboom of als barrière voor onderwijsvernieuwing ervaren? Het spreekt voor zich dat we hier niet uitvoerig kunnen ingaan op alle resultaten uit de thematische analyse. Daarom selecteerden we drie thema's die in de resultaten

We hoeven niet te wachten op nieuwe schoolgebouwen om ons huidige schoolconcept in vraag te stellen en (radicaal) te herdenken.

van belang bleken doorheen de verschillende klasbiografieën: 'de klas als territorium', 'investering' en 'collage'. Laat ons hier eerst nog even uitzoomen, vooraleer deze thema's aan te kaarten. Er mag de afgelopen decennia al heel wat gezegd en geschreven zijn over onderwijsinnovaties, de leerkrachten uit onze steekproef rapporteerden geen 'radicale' breuken, noch in hun aanpak, noch in de klasinrichting. Gestaa gonden meer en meer didactische middelen hun weg naar het klaslokaal en bepaalde infrastructurale ingrepen - zoals het vervangen van de centraal-geplaatste kachel door een centrale verwarming - maakten het klasleven aangenamer. De klas bleef in de onderzochte periode de plek bij uitstek waar onderwijsleerprocessen plaatsgrepen. Maar geleidelijk aan werden de klasgrenzen minder rigide en gingen leerkrachten ook actiever gebruik maken van het schoolgebouw en de speciaal ingerichte ruimtes, zoals de tv- en de pc-klas.

Territorium van de leerkracht

De participerende leerkrachten gaven aan dat 'hoe hun klas eruitzag, hoe zij hun klas benutten en inrichten' in de eerste plaats hun persoonlijke realisatie was, vaak op basis van *trial and error*. Zij ondervonden nagenoeg geen inmenging en/of invloeden van collega's, de schooldirectie en/of inspectie - zolang hun klaslokaal maar net en ordelijk was. Ook hun opleiding aan de normaal-school bood hen weinig of geen handvaten over klasinrichting en -organisatie. In sommige gevallen werden de leerlingen ook wel eens ingeschakeld bij de inrichting van de klas, maar al bij al bleef hun rol beperkt. Het ontbreken van begeleiding laat ons vermoeden dat dit aspect eerder als irrelevant beschouwd werd en dat leerkrachten hierbij dus geen sturing hoefden. Het is in deze context dat leerkrachten een grote vrijheid ervoeren en sommigen - de één al meer dan de ander - met de ruimte en klasschikking gingen experimenteren. Het is zonder meer opmerkelijk te noemen dat in nagenoeg alle gevallen de

leerkrachten actiever gingen experimenteren met de ruimte wanneer zij na een verhuis of renovatie over meer ruimte beschikten en/of wanneer nieuw en flexibeler meubilair zijn intrede deed.

Persoonlijke investering

Dit brengt ons naadloos bij een tweede eigenschap: de verhouding tussen de leerkracht-als-bewoner en de klas-als-bewoonde ruimte. In huurcontracten staat vaak vermeld dat de huurder als een 'goede huisvader' moet optreden en dus zorg dient te dragen voor het gehuurde goed. De leerkrachten uit onze steekproef hebben met een resem voorbeelden aangetoond dat zij deze rol met glans vervulden. Inderdaad, allen toonden een grote betrokkenheid (*ownership*) door op verschillende manieren te investeren in hun klaslokaal. Het pallet aan investeringen bestrijkt tijd, inspanningen en eigen financiële middelen. Veel leerkrachten staken de handen uit de mouwen na de schooluren en/of tijdens schoolvakanties, om bijvoorbeeld de muren of kasten van een likje verf te voorzien, 'waspoedertonnen' om te toveren tot krukkjes voor de zithoek, een computer te herstellen of kasten te herschikken om verschillende werkhoeken te

creëren. En omdat heel wat scholen slechts over beperkte werkingsmiddelen beschikten - die in de eerste plaats dienden voor didactische middelen - hebben verschillende leerkrachten in de eigen buidel getast voor kleine aankopen en/of zaken van thuis naar school verscheept, van planten, gezelschapsspellen over radio's tot meubilair. Ondanks het feit dat alle leerkrachten hun klaslokaal als suboptimale onderwijs-leeromgevingen kwalificeerden - de ernstige infrastructuurele mankementen buiten beschouwing - waren zij toch relatief tevreden met hun klaslokalen. Het feit dat zij hun klaslokaal naar hun hand konden zetten, met de middelen die ter beschikking waren en door zelf te investeren, heeft daar allicht toe bijgedragen.

Creatieve collage

Klassen mogen dan al een universeel karakter hebben, toch reflecteren ze in hun materialiteit en organisatie ook de persoonlijkheid van de leerkracht. Naast het gestandaardiseerde meubilair en gecommmercialiseerde didactische materialen, duiken er heel wat voorwerpen op die de klas een persoonlijk karakter geven. Zo verschijnen er frequent objecten die een 'tweede le-

Afbeelding 2 en 3. Erika-Mann-Grundschule: Leerlingen aan het werk aan de opklapbare werktafels en de 'drakeneieren' in de lang wandelgangen.

Afbeelding 4 en 5. Erika-Mann-Grundschule: Een 'drakentron' in de stille ruimte en een 'verloren' hoekje voor vrij spel.

ven' kregen in het klaslokaal. In heel wat gevallen gaat het over voorwerpen geschonken door ouders van leerlingen, collega's of burens van de leerkracht. In nog andere gevallen ging het over zaken die thuis bij de leerkracht hun nut verloren hadden, en dus op zolder of zelfs het containerpark dreigden te belanden. Een oud bankstel, een reeks afgedankte bedrijfskasten, een bureautje, een dia-projectiescherm, oude kleren, knuffelberen, zandtafel of een schommelstoel ... Noem het maar op. Uit getuigenissen bleek dat de leerlingen zeer aangetrokken werden door deze 'speciale' objecten en dat de leerkrachten gehecht waren aan deze voorwerpen, wellicht door hun investering hierin. Een andere categorie die toegevoegd kan worden aan de collage, zijn zaken uit de private sfeer die verwijzen naar het (familie)leven van de leerkracht buiten de klas, zoals familiefoto's en/of knutselwerkjes van de eigen kinderen. Het is bijzonder om te zien hoe deze laatste als het ware materieel opgaan tussen de tentoongestelde werkjes van de leerlingen en hoe op die manier de grenzen tussen familie- en klasleven symbolisch vervagen. En een laatste en misschien wel de belangrijkste categorie, zijn de voorwerpen die de eigenheid en sterktes van de leerkracht etaleren

en ons dus iets vertellen over zijn/haar onderwijsstijl en gedrevenheid. Denk bijvoorbeeld aan de vele didactische middelen ontwikkeld door de leerkracht-designer, de knusse zithoek en uitgebreide klasbibliotheek van de leerkracht-verteller, de weelderige themahoek natuur en schooltuin van de leerkracht met groene vingers, de permanent veranderende pc-hoek van de leerkracht-technicus, enzovoort. Inderdaad, heel wat leerkrachten inspireren leerlingen door via de materiële leeromgeving te tonen waardoor ze 'gebeten' zijn.

Herdenken van de school als klas

Wat zou er kunnen gebeuren als je op schoolniveau deze 'vrijheid tot experiment' biedt, engagement van leerkrachten cultiveert en hun eigenheid/talenten nog meer een plaats geeft? Een bijzonder voorbeeld hiervan is de *Erika-Mann-Grundschule* in Berlijn, een negentiende-eeuws schoolgebouw in een eerder sociaal gedepriveerde buurt in het hartje van de stad. In 2003 hebben de leerkrachten, leerlingen, ouders en architecten-in-opleiding, hun onderwijsleeromgeving geherdefinieerd en heringericht met een minimum aan interventies. Het 'partici-

patief designproces' heeft ertoe geleid dat elke ruimte nu effectief en anders gebruikt wordt.³ Zo werden de typische brede en lange gangen voorzien van opvouwbare banken (afbeelding 2), lockers voor het materiaal van de leerlingen (afbeelding 3), kleurrijke klim-, lig-, zit-structuren. Leegstaande klassen werden omgebouwd tot schildersatelier, bibliotheek met schommel-bed, theater of snoezelruimte. De kinderen kozen voor het thema 'draken'. Dit vormde de rode draad doorheen het designproces en vormt tot op vandaag het referentiekader om over de schoolruimte te spreken, bijvoorbeeld de drakeneieren of kluisjes in de gang en drakentronen in de snoezelruimte (afbeelding 4 en 5). Zo'n schoolconcept doorbreekt de muren van de klassen en respecteert, ondersteunt en benut de eigenheden van al zijn bewoners en slaagt er tegelijk in om hen te verenigen. We hoeven dus niet te wachten op nieuwe schoolgebouwen om ons huidige schoolconcept in vraag te stellen en (radicaal) te herdenken. ■

Heel wat leerkrachten inspireren leerlingen door via de materiële leeromgeving te tonen waardoor ze 'gebeten' zijn.

1. Sjaak Braster, Ian Grosvenor & Maria Del Mar del Pozo Andrés (Eds.), *The black box of schooling: A cultural history of the classroom* (pp. 203-222). Brussel: Peter Lang, p. 9.
 2. Zie ook Maarten Van Den Driessche en Bart Verschaffel (Eds.) (2006). *De School als ontwerpogave: Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005*. Gent: A&S/Books.
 3. Susanne Hofmann (2014). *Partizipation macht Architektur. Die Baupiloten – Methode und Projekte*. Berlin: Jovis Verlag GmbH.